

Нємець Л.М., Заволока Ю.Ю., Ключко Л.В. УДК 911.3
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САКРАЛЬНОГО
ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Вступ. Останнім часом туристична галузь в усьому світі динамічно розвивається, стає важливою статтею доходів, складаючи значну частку ВВП багатьох держав. На розвиток туризму певного регіону, а також його спрямування, туристичну привабливість впливає комплекс умов та факторів, зокрема природно-географічних (кліматичні, бальнеологічні, екологічні тощо) та суспільно-географічних, до яких можна віднести історичні, соціальні, етнічні, культурні, економічні, політичні та ін. фактори. Враховуючи особливості фізико- та суспільно-географічного положення України, можна зазначити, що наша держава також має сприятливі умови та значний потенціал для розвитку туризму, але як свідчать реалії, туристичні ресурси використовуються ще недостатньо ефективно.

Світовий досвід показує, що туризм, за умов правильної його організації й використання всіх наявних ресурсів може вносити у економіку регіону чималий вклад. До того ж створення позитивного іміджу регіону – важливий аспект регіонального розвитку. Враховуючи комплексний характер феномену розвитку туристичної галузі, на наш погляд, саме суспільна географія має відповідні теоретико-методологічні засади для його дослідження.

Викладення основного матеріалу. Для вивчення туристичної привабливості території важливе значення має класифікація видів туризму, оскільки певний вид туризму можна віднести до тієї чи іншої групи, що особливо зручно при розвитку туристичного господарства території чи регіону, виділенні його основних рис та орієнтації на певного споживача туристичного продукту.

У процесі складного суспільно-історичного розвитку, під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників у багатьох регіонах України сформувалися власні етнокультурні особливості, ментальні відзнаки, релігійні уподобання. Одним із способів ознайомлення українського суспільства та закордонних туристів з культурно-історичною спадщиною, духовним надбанням України та її регіонів є сакральний та релігійний туризм, що дозволяє популяризувати знання про культові споруди та пам'ятники, релігійні святині різних культів, сакральні місця, а разом з тим познайомити туристів з українськими традиціями, звичаями, обрядами, особливостями архітектури, храмового будівництва тощо. Відродження в роки незалежності релігійної життя в Україні призвело також і до підвищення інтересу стосовно внутрішнього сакрального та релігійного туризму. Сакральний та релігійний туризм поєднує у собі духовну, естетичну, пізнавальну, інформаційну та відпочинкову складові, виконує соціальну функцію, що надає йому особливого значення.

Однією з форм (складових) туристичної галузі є туристсько-екскурсійна діяльність, яка включає організацію та проведення туристичних маршрутів та екскурсій.

Організація релігійних туристичних маршрутів окремих регіонів України повинна ґрунтуватися на дослідженнях сучасного релігієзнавства, географії релігій та сакральної географії, етнографії та етногеографії, ретроспективній методології, використовуючи надбання історії України та культури рідного краю, філософії, психології, соціології, що враховують і пояснюють конкретно-історичні, соціальні, етнічні та культурні явища.

Гуманістична роль, культурологічна, інформативна та виховна функція екскурсійної діяльності, пов'язаної з особливостями релігійного життя, набуває в наш час суттєвого значення.

Історично склалося, що Харківщина не може конкурувати за потужністю сакрально-туристичного потенціалу з Львівською, Тернопільською, Хмельницькою, Київською чи Івано-Франківською областями, до того ж тривалий час на сході України більш інтенсивно панувала атеїстична ідеологія, що не могло не позначитися на релігійних уподобаннях населення та їх церковній приналежності. Та й кількість релігійних організацій в Харківській області незначна у порівнянні з іншими областями України, забезпеченість ними населення області також низьке, що становить близько 2,5 релігійні організації на 10 тис. населення [4]. Але незважаючи на зазначене, на території області є достатньо культових споруд, які являються справжніми витворами архітектурного мистецтва і заслуговують на особливу увагу туристів. Тож, сакральний туризм може стати додатковим шляхом для залучення інвестицій в економіку області, для підвищення культурно-релігійного інтересу до духовної спадщини Слобожанщини.

На території Харківського регіону знаходиться значна кількість культових об'єктів, що мають значну культурну й духовну цінність. Класифікація культових споруд Харківського регіону представлена на рис. 1.

Отже, хоча Харківщина традиційно вважається промисловим центром, тут є багато можливостей для розвитку багатьох видів туризму, сприяє цьому і насичене історичне минуле й поліконфесійність населення. Так, в альбомі-каталозі «Православные храмы Харьковской губернии 1681–1917 гг.», що є доповненням третього тому книги Філарета (Д. Гумілевського) «Історико-статистического описания Харьковской епархии» представлено перелік храмів та культових споруд Харківської губернії із зазначенням населеного пункту розташування станом на 1917 рік, де зазначається рік будівництва та перебудови, матеріал, з якого збудовано храм, ступінь збереженості, архітектори. Нажаль значна кількість унікальних об'єктів була втрачена і не збереглася до наших днів. Зокрема, тільки в Харкові близько сорока подібних споруд видатних архітекторів, в тому числі Растреллі, Бекетова О.М., Немкіна В.Х., Данілова Ф.І., Покровського В.М. та інших, що не збереглося і залишилися тільки на фотографіях та в архівних документах. Зазначене видання унікальне тим, що в ньому представлені фотографії культових об'єктів з

проектною документацією, які вже зруйновані та втрачені [5]. Аналіз літературних джерел показує, що станом на 1917 рік релігійна сфера Харківського регіону мала досить розгалужений характер, була представлена значною кількістю церков і монастирів та активним релігійним життям. Церква приймала активну участь у суспільному житті населення регіону, проводила місіонерську, просвітницьку, благодійну діяльність, була невід’ємною складовою українського соціуму.

Але й сьогодні релігійні потреби та вподобання населення Харківщини досить широкі, а тому сакральний туризм регіону включає такі головні напрямки: міжнародний туризм, міжобласний, місцевий. Окремо слід розглядати прочанські тури.



Рис. 1. Класифікація культових споруд Харківського регіону [2].

Міжнародний туризм у регіоні реалізується в основному за межі України у вигляді пізнавальних та паломницьких турів до Єрусалиму, Мекки, Медини, до монастирів Москви та інших сакральних святинь Росії тощо.

Окремі релігійні громади, наприклад, Вірменська апостольська церква, церква Адвентистів сьомого дня, Ортодоксальна іудейська церква та інші запрошують іноземних пасторів, які прибувають на територію України з місіонерською метою та з метою відвідання місцевих культових споруд їхнього віросповідання.

Міжобласний сакральний туризм здійснюється до духовних святинь, розташованих в межах України. Особливу цінність викликає місто Київ, з його славними монастирями, зокрема архітектурним комплексом Києво-Печерської лаври, а також комплекс Почаївської лаври тощо.

Частими є релігійні тури з області до Святогірського монастиря, що у Донецькій області; до християнських храмів Львівської області, серед яких Церква Здвиження Чесного Хреста у Дрогобичі, та інші; до Мгарського монастиря у Полтаві; до святинь Чернігова тощо.

Внутрішньообласний туризм виражається у екскурсіях до сакральних об’єктів Харкова, а також паломництво до духовних осередків, таких як діючий Вознесенський собор в Ізюмі, який було збудовано ще в 1792 році, Володимиро-Богородичної церкви, яка знаходиться у Чугуївському районі. Дуже цікаві та привабливі для туристів сучасні архітектурні пам’ятки є у Шевченківському районі, зокрема, Свято-Троїцький храм та Свято-Казанський храм в селі Старовірівці. Ці храми були збудовані в кінці 90-х років 20 століття і є зразками вже сучасної храмової архітектури.

Розглядаючи релігійно-туристський потенціал Харкова слід відзначити, що, «...церкви та монастирі були здавна святинями, центрами духовності й оберегами українського народу. Тому вони виникали одночасно з поселеннями слобожан. Створюючи храми, люди знаходили для них найкращі місця на підвищеннях, надаючи велике значення їх архітектурі та внутрішньому вбранню» [1, с. 130]. Перші храми будувалися з дерева, а церковні речі, ікони, книги, дзвони, які переселенці часто привозили з собою. Разом із традиційними національними традиціями це накладало відбиток на становлення релігійної церковної культури. Нажаль, до нашого часу перші дерев’яні храми не збереглися, залишилися тільки схематичні зображення та короткі описи деяких з них.

Одним із перших культових об’єктів Харкова був Покровський храм, який входив в систему укріплень Харківської фортеці. Його будівництво було завершено у 1689 році [3].

Взагалі зовнішній вигляд та особливості архітектурного стилю храмів Харкова до другої половини XVIII століття був зумовлений традиціями самобутньої народної творчості, далі залишили свій відбиток бароко та класицизм. З другої половини XVIII століття у храмовому будівництві став переважати

класицизм, котрий змінився змішанням стилів, серед яких найбільшого розповсюдження отримав русько-візантійський стиль, який офіційно підтримувався урядом Росії та Синодом Руської Православної Церкви. Характерними рисами такого стилю було застосування крестово-купольної конструкції з п'ятиголовим завершенням. В кінці XIX і початку XX століття відмічається відходження від русько-візантійського стилю та переважання «неорусько-візантійського стилю» й стилю модерн. Звісно, на архітектурні стилі храмового будівництва впливали і міграційні процеси, які проходили у той час. Переселенці інших національностей та віросповідання намагалися привнести елементи своєї культури, будували власні храми. Так, у джерелі [3] зазначається, що з 1768 року в Харкові постійно проживали лютерани, але із-за їх малочисельності вони не збиралися в приход, духовні та релігійні потреби задовольнялися приїжджими пасторами, зокрема з Полтави. Богослужіння проводилися у свята та неділі у квартирах, в залі губернаторської гімназії, а згодом у вільних аудиторіях університету. З приходом пастора Іоганна Розенштрауха для Євангельсько-Лютеранської церкви розпочалося нове життя. Ним було отримано дозвіл у ректора університету Джунковського на «...призначення зали в університетському приміщенні для постійного використання при богослужінні...», де були встановлені алтарь, кафедра, меблі та інші реквізити [3, с.183]. А 2 січні 1827 року було отримано дозвіл на будівництво власної церкви, вже у в кінці 1829 року в новому храмі пройшли перші богослужіння.

Про поліконфесійність населення Харкова свідчить і той факт, що в 20-х роках XIX століття католики Харкова проводили спочатку свої служби в домах у найбільш заможних прихожан. З 1823 року ректор університету Джунковський також дозволив католикам користуватися однією із зал університету, але пізніше розпорядженням міністра було наказано вивести католицьку церкву за межі університету, що спонукало будівництво власної церкви, яка проіснувала до 1887 року, а у квітні цього ж року було закладено нову будівлю католицької церкви.

Постійна єврейська синагога була заснована у Харкові у 1867 році в присадибному домі на вулиці Німецькій (зараз Пушкінській). Синагога знаходилася у цьому приміщенні до 1909 року, поки його не знесли. В 1909 – 1914 роках по проекту петербурзького архітектора Я.Г. Гевірця та за участю архітектора В.Я. Фельдмана була побудована нова будівля хоральної синагоги. Її купол був покритий листами міді зеленого кольору. Після революції синагогу було закрито, приміщення віддано під клуб імені III Інтернаціоналу, а після війни там розміщувалося спортивне товариство, яке перебудувало приміщення всередині. З 1991 року синагогу було передано віруючим та проведено реставраційні роботи.

Зазначені історичні події вносили різноманіття як в релігійне життя населення, так і в архітектурний ансамбль та зовнішній вигляд міста. Найбільша кількість культових споруд розміщувалася в історичному центрі міста. Так, в середині XIX століття у Харкові нараховувалося близько 30 храмів, а у 20-х роках XX століття їх було близько 60, не враховуючи домових церков, часовень та молитовних будинків [7]. Значних руйнацій та розграбувань, втрати духовних та релігійних цінностей, історичних та архітектурних пам'яток релігійна сфера Харкова та області зазнала за роки радянської влади.

До об'єктів сакрального туризму в Харкові можна віднести значну кількість православних храмів та монастир, чудотворні ікони та сакральні місця, також культові споруди інших конфесій. Об'єктами сакрального туризму можуть виступати як культові споруди з давньою та унікальною історією, так зовсім нової сучасної забудови. Все це свідчить про багатогранність, унікальність та давні корені релігійного життя з одного боку, а з іншого – про розширення впливу релігійної сфери та релігійних потреб населення.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що Харківський регіон має сприятливі суспільно-географічні умови, потужний історико-культурний потенціал для розвитку сакрального туризму, однією з форм якого є організація туристсько-екскурсійної діяльності даного спрямування, котру необхідно адаптувати до духовного змісту суспільного життя. При організації релігійних (сакральних) турів необхідно враховувати особливості національного складу населення регіону, поліконфесійність релігійної сфери, щоб забезпечити в свою чергу толерантне відношення до різних релігійних конфесій, свободу віросповідання, утвердження демократичних засад громадського суспільства із врахуванням національних традицій.

Релігійний туризм у Харківському регіоні може проводитись також у рамках паломницьких турів та екскурсій на релігійну тематику.

Серед головних стримуючих факторів розвитку паломницьких рухів варто виділити низьку поінформованість населення, низький інтерес у суспільстві до відвідання культових об'єктів.

Проведення екскурсій на релігійну тематику потребує розробки цікавих маршрутів сакрального туризму та наявності професійно підготовлених екскурсиводів. Розробка маршрутів потребує проведення комплексних досліджень історичного етно-культурного минулого Слобожанщини. Зазначені маршрути повинні включати об'єкти, що мають національну духовно-культурну цінність і є унікальними за своєю сакральною архітектурою. Цією проблемою займається, зокрема й один з авторів даної публікації. Так, розроблено декілька маршрутів сакрального туризму по місту та області, застосовуючи графоаналітичні методи [6].

Джерела та література

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.;
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2001. – 395 с.;
3. Историко-справочный путеводитель. Харьков, его прошлое и настоящее в рисунках и описях (репринтное издание). – Харьков: Изд-во САГА, 2009. – 274 с.;
4. Ключко Л.В. До питання просторового аналізу релігійної сфери України/ Регіон – 2009: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (5–6 листопада 2009 року, м. Харків)/ Гол. ред.колегії В.С. Бакіров// РВВ ХНУ імені Каразіна, Харків, 2009. – с.356–362;
5. Православные храмы и монастыри Харьковской губернии 1681–1917 гг. / Под ред. А.Ф. Парамонова. – Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы (опечатано в типографі ПКЧП «Ома-Пак», 2007. – 346 с.;
6. Смірнов І.Г. Логістика туризму. – К., Знання, 2009. – 444 с.; <http://www.kharkov.com>

Потапчук Е.И., Холопцев А.В.**УДК (477) 551.582****О СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ РАДИАЦИОННОГО БАЛАНСА В ЧЕРНОЗЕМНОЙ ЗОНЕ УКРАИНЫ**

Радиационный баланс территории является одной из важнейших характеристик состояния ее ландшафтов. Его значения позволяют оценить величины радиационного коэффициента сухости [1], энергозатрат на почвообразование [2]. Поэтому изучение закономерностей его пространственной и временной изменчивости является актуальной проблемой физической географии и почвоведения.

Радиационным балансом некоторой территории называется среднее значение разности между поглощенной за год солнечной и тепловой радиацией, а также эффективным тепловым излучением ее поверхности в расчете на 1 м² ее площади. Вследствие испарения влаги, фотосинтеза, а также процессов почвообразования, значение радиационного баланса на территориях черноземной зоны Украины положительны. Изменения его значений на некоторой территории могут быть вызваны изменениями характеристик ее почв, транспирации в фитоценозах, площадей, лишенных растительности, а также режима выпадения атмосферных осадков. Уменьшение значений радиационного баланса является тревожным признаком ухудшения качества земель и снижения урожайности сельскохозяйственных культур. Поэтому наиболее актуально изучение закономерностей ее пространственно-временной изменчивости для сельскохозяйственных регионов мира, одним из которых является черноземная зона Украины.

Данный регион протянулся в субширотном направлении, вдоль границы, разделяющей Лесостепную и Степную ландшафтные зоны Украины. На его территории располагаются ареалы черноземов типичных и обыкновенных с различным содержанием гумуса, являющихся одними из наиболее плодородных почв мира. Во многих местах данного региона систематически осуществляются метеорологические наблюдения, тем не менее, тенденции изменения значений радиационного баланса, проявившиеся в период современного потепления климата ранее не рассматривались.

Учитывая это, в качестве объекта данного исследования выбраны значения радиационного баланса на территориях различных регионов Украины, относящихся к ее черноземной зоне. Предметом данного исследования являлись тенденции межгодовых изменений данного объекта, проявившиеся в период с 1973 по 2008 год, при оценке на временных интервалах продолжительностью от 7 до 36 лет. Целью работы являлось выявление закономерностей пространственной изменчивости тенденций рассматриваемого процесса, проявившихся на территориях украинского Черноземья, относящихся к лесостепной и степной ландшафтными зонам.

Фактический материал и методика исследования.

Одной из наиболее распространенных мер тенденции природного процесса является значение углового коэффициента его линейного тренда. Для расчета этого значения необходимы временные ряды, отображающие изменения изучаемой характеристики. Подобные временные ряды для большинства пунктов черноземной зоны Украины, где проводились метеонаблюдения, отсутствуют. Вместе с тем, располагая результатами этих наблюдений значения радиационного баланса (R) можно вычислить.

Как показал М.И.Будыко [3], значение R некоторой территории приближенно определяются годовыми затратами тепла (ψ), расходуемого на испарение воды с ее поверхности, при условии, что она избыточно увлажнена, либо представляет собой поверхность водоема[4]. Для оценки значений этих затрат может быть использована формула Штеллинга [5]:

$$\psi = 365 * (0.604 * E * (1 - H) + 0.104 * E * (1 + H) * W) * L, \quad (1)$$

где H – среднегодовое значение относительной влажности воздуха в приземном слое атмосферы над изучаемой территорией;

W- среднегодовое значение скорости ветра в этом слое;

L- удельная теплота парообразования;